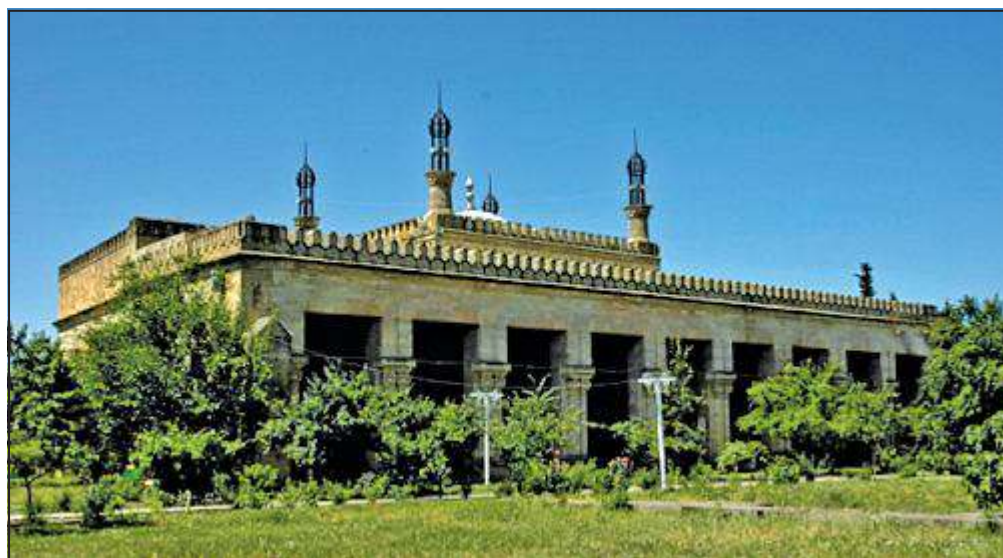

ŞAMAXI ŞƏHƏRİNİN MEMARLIQ İRSİ

Ön Asiyada yerləşən Qədim Azərbaycan torpağı Qafqaz dağlarının cənub-şərq hissələrindən Urmiya gölünün cənub və cənub-şərqindəki dağlıq ərazilərə qədər olan sahələri əhatə edir. Azərbaycan şimal və şərq yarımkürəsində yerləşir. Dünyada mövcud olan on bir iqlimin doqquzunun Azərbaycanda olması bu torpağın zənginliyindən xəbər verir. Dövlətimizin qərblə - şərqin qovuşduğu əlverişli mövqedə yerləşməsi, zəngin təbiətə malik olması, flora və faunası qədimdən digər dövlətlərdən gələn səyyah və tacirləri özünə cəlb etmişdir. Qədim bir tarixə malik olan Azərbaycan bu günə qədər özündə gizlətməmiş sirləri, aşkara çıxan qədim şəhərlərin qalıqlarını və memarlıq irsimizi təşkil edən müxtəlif abidələri ilə zəngindir. Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan, tarixin müxtəlif dövrlərində, özünün dövlətçiliyini qoruyub saxlaya bilmiş, hətta Şərq və Qərb dünyasında özünəməxsusluğu ilə seçilən qüdrətli imperiya yaratmışdır.

Baş Qafqaz silsiləsinin cənub-şərq ətəklərində yerləşən Şamaxı Azərbaycanın qədim tarixə malik şəhərlərindən biridir. Şamaxı şəhərinin yarandığı vaxtdan keçən əsrlər boyu onun adı dəfələrlə dəyişmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə və müxtəlif mənbələrdə bu diyarın adı Şirvan, Sarvan, Xairvan, Əşşmax, Şax-max, Şamux və başqa şəkillərdə göstərilir. Bəzi fərziyyəyə görə Şamaxı adı «Şah» (böyük) və «max» (şəhər) sözlərindən əmələ gəlmişdir. Başqa bir fərziyyəyə görə, «Şam» sözü Dəməşq şəhərinin ərəbcə adı, «axı» (əxi) isə «oxşar», «bənzər» deməkdir. Buraya köçüb gəlmiş suriyalılar Şamaxının gözəlliyini və əzəmətini görəndən sonra onu Dəməşqlə müqayisə ediblər [4]. Şəhərin tarixi çoxsaylı arxeoloji və memarlıq abidələri ilə təmsil edilir. XII əsrdən etibarən Şamaxı şəhəri Azərbaycan tarixində müstəsna əhəmiyyət kəsb edən şəhər kimi şöhrətlənmişdir. Şamaxı şəhərinin tarixi memarlıq abidələrinə Qoşaminarəli Cümə məscidini (743-cü il), Şahixəndan məqbərəsini (XV əsr), XVII əsrə aid Səkkiz məqbərədən ibarət kompleksini, Gülüstən qalasınının (XI-XII əsrlər) xarabalıqarını, Kələxanı kəndinin arasında İmamzadə pirini,

Pirmərdəkan məqbarəsini (XIII-XIV əsrlər) misal çəkmək olar. Gülüstən qalası Şirvanşahların iqamətgahı, hərbi müdafiə məntəqəsi olub, şəhərdən 3 km şimal-qərb tərəfdə, 200 metr sıldırım dağ zirvəsində tikilib. Gülüstən qalası xalq arasında Qız qalası adı ilə məşhurdur. Hətta buna Şamaxı Qız qalası da deyirlər. Bütün bunlara baxmayaraq Şamaxı şəhəri tez-tez hərbi-siyasi sınaqlara məruz qalırdı. Elə buna görə də şəhərin gözəl, zəngin memarlıq abidələri az sayda dövrümüze qədər gəlib çatmışdır. Şamaxı şəhərində, müxtəlif illərdə tez-tez baş verən zəlzələlərin dağıdıcı təsiri az olmamışdır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində XIV əsrə aid olan, dövrümüze qədər çatmış abidələrdən biri də Bala qala və onun daxilində olan «xan sarayının» qalıqlarıdır. Yadellilərin işğalına məruz qalmış qala divarları dağıdılmış, memarlıq abidələri yerlə yeksan edilmişdir. Şamaxının qala divarları VIII əsrdən XIX əsrə qədər dəfələrlə tikilib dağılmış, bərpa edilmişdir. Dini tikintilərdən VIII əsrdə tikilmiş Cümə məscidi ən qədim məsciddir.

Cümə məscidi (VIII əsr).

Bu məsciddə digər tarixi abidələr kimi zəlzələyə məruz qalmışdır. Cümə məscidinin konstruksiya və memarlığına, yəni memarlıq qaydalarına toxunmadan plan strukturunda yenidən bərpa və tamamlanma işləri aparılmışdır. 743-cü ildə tikilmiş Cümə məscidi, Şamaxı şəhərinin giriş hissəsində yerləşir və bu günə qədər abidə kimi qorunub saxlanılır. Şamaxı yaxınlığındakı Buğurt və Gülüstən (IX-XI əsr) qalaları da müdafiə əhəmiyyətinə malik idi.

Gülüstən qalası (IX-XI əsr).

Bu qalalar Şirvanşahların sığınacaq istehkamı olmuşdur. Bu dövrdə sənətkarlıq, ticarət, elm və ədəbiyyat geniş inkişaf etmişdir. Şamaxı şəhərindən 20 km şimal-şərqdə məşhur Buğurt qalasının divarları qalmaqdadır. Qazıntılar göstərir ki, XI-XIII yüzilliklərdə bu qalada yaşayış olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində XIV əsrə aid olan Bala qalanın qalıqları tapılmışdır.

Azərbaycanda XII-XV əsrlərdə memorial tikililəri, yəni türbələr-qülləvari, qüllə-günbəzli, səkkizvəchli və günbəzli formada ucaldılırdı. Belə memorial tikililərini Şamaxı şəhərində görmək mümkündür. Şamaxı şəhərinin memorial tikililərinə Kalaxani kəndində yerləşən səkkizvəchli türbəni göstərmək olar. Daha sonra xatirə kompleksi olan «Yeddi Gumbəz»i qeyd etmək olar. 1663-1664-cü illərə təsadüf olunan bu türbənin ətraf dairəsi 4,8 m diametrə malik olan səkkiz bucaqlı formadadır. Şamaxı qəbiristanlığındakı Yeddi Gumbəz qrupundan qalmış dörd türbə Şamaxı xanlığının dövrünə aid edilir. Şirvan xanlarının dəfn olunduğu Yeddi Gumbəz məqbərəsi (XVIII-XIX əsrlər) bu günümüze qədər yaxşı vəziyyətdə qalmışdır. Əfsuslar olsun ki, bu günümüze qədər çox az tarixi abidələr qorunub saxlanıb. Lakin zaman gedişi heç də tariximiz üçün asan və rəvan olmamışdır. Belə ki, Nadir şah imperi-

yasının süqutundan sonra, XVIII yüzilliyin ortalarında meydana gəlmiş xanlıqlar, siyasi pərakəndəlik dövrü olsa da, Azərbaycan xanlıqları dövlətçilik ənənələrin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Əsrin sonlarında özlərinin siyasi varlıqlarını qorumaq üçün həlli getdikcə çətin olan bir mübarizə meydanına atılmağa məcbur oldular. XVIII yüzilliyin II yarısında Şamaxı xanlığı bütün tarix boyu olduğu kimi, yenə də Azərbaycanın mühüm siyasi mərkəzlərindən biri idi. Uzun müddət Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı olmuş Şamaxının öz ətrafındakı torpaqları birləşdirərək xanlıq paytaxtına çevrilməsi təbii hal idi. Şamaxı xanlığında əhali əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurdu. Xam ipək, xalçacılıq, dəri məmulatı istehsalı, misgərlik, dulusculuq, dəmirçilik və s. inkişaf etmişdir. 1859-cu il mayın 31-də şəhər zəlzələ nəticəsində dağıldı. 1902-ci il yanvarın 31-də baş vermiş güclü zəlzələ şəhəri tamamilə dağıtdı. Bütün bu itkilərə baxmayaraq şəhər tədricən bərpa edildi.

Mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Şamaxı, sağlam təbiətə, təmiz su mənbələrinə, məhsuldar torpaqlara malik olmaqla, həmçinin ticarət yollarının üzərində strateji cəhətdən çox əlverişli bir şəkildə yerləşmişdir. Şamaxı şəhəri Azərbaycanın qədim diyarı olmaqla yanaşı, əsrlərin canlı bir tarixi abidəsidir. Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan əşyalar Şamaxı şəhərinin 2500-3000 il bundan əvvəl mövcudluğunu sübut edir. Təbii fəlakətlərə baxmayaraq Azərbaycanın Şamaxı şəhərinin bu günümüze qədər aşkarlanmış qiymətli memarlıq abidələri bərpa olunur və qorunub saxlanılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəyləri dövləti. B., 1985
2. Muradov V. Orta əsr Azərbaycan şəhərləri. B., 1983
3. Bayramova N. Şamaxı xanlığı. B., 2009
4. medigis.org/demo/dshirvan/13.php

Açar sözlər: Şamaxı, orta əsrlər, memarlıq, abidələr, qalalar.

Лати́фа Мамедханова (Азербайджан)

Архитектурное наследие города Ше́маха

Город Ше́маха, обладающий богатой историей, подвергался многократным изменениям в течении веков. Разрушающее действие происходящих в разное время землетрясений повлияло на исторические и

архитектурные памятники. В настоящее время до нас дошло малое количество некоторых памятников и остатки крепостей. Можно привести в пример комплекс, состоящий из шести мавзолеев (XVII век), остатки крепости Гюлюстан (XI-XII век), мечеть Джума и остатки крепости Бала (XIV век).

Ключевые слова: Шемаха, средние века, архитектура, памятники, крепости.

Latifa Mammadkhanova (Azerbaijan)

Architectural heritage of the town Shamakhy

The town of Shamakhy having rich history has undergone repeated changes in the course of centuries. Destructive effect of earthquakes happened at different times influenced upon historical and architectural monuments. A few monuments and remains of fortresses have come down to us. The complex consisting of six mausoleums (XVII c.), remains of the fortress Gulistan (XI-XII cc.), Juma mosque and remains of the fortress Bala (XIV c.) can be cited as an example.

Keywords: Shamakhy, middle ages, architecture, monuments, fortresses.